

خط و خاک

جلوه‌های هنری نام پیامبر در کتیبه‌های معقله شیراز

تحقیق و تألیف

مهدی پارسایی

www.ketab.ir

پژوهشگاه

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

■ عنوان: خط و خاک

■ تحقیق و تألیف: مهدی پارسایی

■ طراح گرافیک: فاطمه شهابی راد، زهره سینایی نوبندگانی

■ عکاس: مهدی پارسایی، فاطمه شهابی راد

■ شمارگان: ۱۲۰۰ نسخه

■ نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۱

■ چاپ: مجتمع چاپ حافظ شیراز

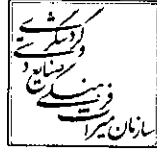
■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۳۱۱-۰-۸

■ ISBN: 978-600-90311-0-8

■ ناشر: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

سرشناسه: پارسایی، مهدی، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور: خط و خاک: جلوه‌های هنری نام پیامبر در کتیبه‌های معقلی شیراز/
تحقیق و تألیف: مهدی پارسایی؛ (با حمایت: حوزه هنری استان فارس؛
[نظارت علمی: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری،
مشخصات نشر: تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری،
پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری: ۲۷۸ ص: مصور (رنگی)؛ ۲۱×۲۱ سم.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۳۱۱-۰-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیا
پاداشست: کتابخانه: ص: ۲۷۰
عنوان دیگر: جلوه‌های هنری نام پیامبر در کتیبه‌های معقلی شیراز
موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۷ قبل از هجرت - ۱۱ق: - دو هنر
موضوع: خط بنایی - ایران - شیراز
موضوع: کتیبه‌های معماری - ایران - شیراز
موضوع: خط کوفی
موضوع: شیراز - آثار تاریخی
شناسه افزودن: سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری (فارس)
شناسه افزودن: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری
پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
رده بندی کنگره: ۳۷۳/۳۷۳۳۳/۹۷۸ ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۳۱۱-۰-۸
رده بندی دیویی: ۷۴۵/۶۱۹۹
شماره کتابخانه ملی: ۲۸۹۳۳۳۳

باسمه تعالی

پژوهشگاه

پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

رئیس شورای کتاب: دکتر محمدرضا بذرگر

دبیر شورا: پیام غرابی

اعضای شورا: دکتر مژگان اسماعیلی

دکتر علیرضا بهرمان

مهندس بهزاد علی ثابت

مهندس مسعود علویان صدر

دکتر سید محمود میراسکندری

این کتاب بنا بر مجوز شماره ۹۱۲/۲۰۰/۸۳ مورخ ۹۱/۲/۴

شورای کتاب پژوهشگاه انتشار یافته است.

باسمه تعالی

مقدمه ناشر

یکی از شاخه‌های مهم هنر ایران در دوران اسلامی، کتابت و کتیبه‌نگاری است. هنری که از صدر اسلام تا کنون پویایی خویش را حفظ کرده و تنوع صورت‌های آن، نشان از زایشی بی‌مرز است. بی‌شک طی دهه‌های گذشته محققانی ارجمند تلاش کرده‌اند که در آثار خود به ثبت و ارائه وجوهی از تاریخ این هنر اقدام نمایند؛ اما نگاهی اجمالی به آثار منتشره بیانگر این مهم است که این سلسله، حلقه‌های مفقوده بسیاری دارد.

انتشار هر اثر جدیدی در این زمینه علاوه بر آنکه بیانگر توان هنر تاریخی ایران است، مؤید این مهم است که می‌توان از منظرهای متفاوت به این موضوع پرداخت و درس‌های آموزنده گرفت. پژوهش حاضر که به دست یکی از پژوهشگران جوان استان فارس انجام شده، نمونه‌ای مثال‌زدنی از این گونه تحقیقات است که علاوه بر آنکه بخشی از توان تاریخی هنر ما را می‌نمایاند، گزینه‌های کم‌نظیری را به عنوان دست‌مایه جهت خلق آثار هنری و هنرمندان معاصر معرفی می‌کند. انتشار این اثر در زمانی رخ می‌دهد که حضور پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور در استان فارس بستر حمایت علمی برای پرداختن به تاریخ هنر این دیار هنرپرور خواهد بود.

پژوهش حاضر که به همت و حمایت حوزه هنری استان فارس و نظارت علمی پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی انجام گرفته است، نمونه‌ای موفق از حضور پژوهشگاه در این استان و همکاری میان نهادها جهت تولید علم و کشف حلقه‌های مفقوده تاریخ هنر ایران است. تلاش پژوهشگر ارجمند و عوامل تولید و انتشار اثر را ستوده و توفیق روزافزون ایشان را از درگاه احدیت خواستاریم.

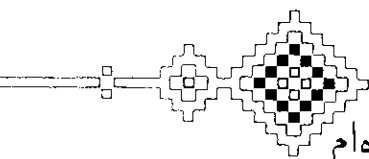
دکتر محمدرضا بذرگر

رئیس پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

مهندس علیرضا پرورش

رئیس حوزه هنری استان فارس

به
محمل
پیامبر اتم
محمد معلم عشیره ام
محمد راهبر خاندانم

محمد امید همنوعانم

www.ketab.ir

به نام خدا

آشنایی و شناخت هویت فرهنگ و هنر ایرانی میسر نمی‌شود مگر مطالعه دقیق و جامعی پیرامون جلوه‌های فرهنگ و هنر اصیل ایرانی انجام شود؛ این امر از ضروریات دانشجویی و هنرجویی زمانه ما می‌باشد که بایستی توسط پژوهشگران جوان شکل گیرد.

خوشبختانه اکنون بسیاری از دانشجویان نکته‌سنج و فارغ‌التحصیلان تیزبین رشته‌های هنری با مراجعه به منابع اصیل هنری و مطالعه و بررسی دقیق آثار، ظرافت فنی و نکته‌های هنری را بهتر از پیش درک و دریافت نموده، دستاوردهای پژوهشی خود را در طراحی‌ها و ابداعات هنری-مدنظر قرار می‌دهند. یکی از پژوهش‌های ارزشمند که در زمینه "طراحی حروف معقلی" در آثار معماری اسلامی شیراز توسط آقای مهدی پارسایی، با دقت نظر و گزینه‌های بی‌نظیر، و رعایت جنبه‌های فنی طراحی و اجرا انجام شده است، دارای نکته‌های تازه آموزنده از نقش مایه‌های گرافیکی طراحی حروف می‌باشد که مربوط به بخشی از هنر اسلامی ایران است.

این پژوهش آموزنده که در محدوده زیبایی‌شناسی خط در آثار معماری شیراز انجام گردیده ضرورت بسط و توسعه آن را در مورد تمام آثار معماری اسلامی ایران تأکید می‌نماید و پژوهشگر نکته‌سنج را به مطالعه و بررسی آثار بسیار ارزشمندی که در سایر شهرهای ایران موجود است دعوت می‌نماید. قطعاً نتیجه این گونه فعالیت‌های پژوهشی هنری برای جامعه هنرمندان، بالاختص معماران و طراحان هنرهای تجسمی مفید و آموزنده خواهد بود.

با آرزوی توفیق بیشتر

دکتر محمد حسین حلیمی

استاد پردیس هنرهای زیبا- دانشگاه تهران

۱۳۸۹/۰۳/۱۸

بازگشت به یادماندهای* کودکی و بازخوانی و واگو کردن آن برای دیگران، از معدود عادات مشترک نوع بشر است، که نژاد و جغرافیا موجب سلب آن از هیچ کس نمی شود.

وایابی احساس ایام کودکی ام در دیدار شهر، که با لذت زیارت رنگین و پرتالو شاه شیراز همراه بود، موضوعی ست که بخشی از عمرم را مصروف خود کرده است. زدودن خاک راه در حوض آستان، جستجوی شکسته های تصویرم در آینه های حریم ضریح، حیرانی ام از بی باکی کبوتران حرم و محک زدن چند کلاس سوادم با کتیبه های رمزآلود بنا؛ که در انتها با طعم شیرین فالوده و بوی دلنشین لباس های نو همراه بود، قند مکرر خاطرات کودکی ام از حضور در شهر بود.

این تصاویر ملکه ذهنم بود تا گذارم به دانشکده معماری افتاد و رازآموزی فنون رازیگری** حرفه ام گردید. گفتگو با شهری بی روح و عبوس، برای منی که چنین شرحی از شهر را، از کودکی با خود داشتم، امری سخت رقت آور بود. در مطالعاتم، مدام در پی این پرسش بودم که تجسم آدمی از فضا چگونه پدید می آید و کدام عامل یا عواملی، مختصات این تجسم را تعریف می کنند؟

* یادماند گزینهایست که به جای واژه خاطرات نشانده ام. به گمانم مناسب آمد.

** رازیگری: معماری کردن. رازیگر: معمار

این پرسش همیشگی، در آغاز این تحقیق نیز همراه بود و بر این گمان بودم که در پایان برای بیان دستاورد تحقیق، باید از شهر و گذر و فرم و سطح سخن بگویم. اما به عکس گمان من، تحقیق راه خود را یافت و ریشه کار و کلام، به جای فرم و فضا و سطح، به سمت ترکیب و خط و نقطه پیش رفت.

از آنجا که به باور من، معماری ایرانی سخنش را در پوسته، عیان‌تر از فرم گفته است، در پی جستجوی عوامل موثر بر طعم و لحن فضا، به کاوش در جهت شناخت "ساختار زبان پوسته" پرداختم.

از آن‌رو که فهم صحیح یک زبان، بدون فهم واژگان آن ممکن نیست، و یکی از عناصر زبان پوسته در معماری ایران، کاشیکاری و کتیبه‌نگاریست، کلی‌گویی را کنار گذاشته و در حد وسیع کوشیدم که به فهم و معرفی توانمندی‌ها و کارکردهای زبانی یکی از واژگان این زبان در معماری ایران اسلامی نزدیک شوم.

اثری که پیش رو دارید، فتح بابی است در نگرش به موضوع گرافیک و معماری، که تلاش کرده است، بخشی از ثروت فرهنگی عظیمی را که به دست ما رسیده است، به صورت موضوعی میان رشته ای (گرافیک محیطی) مورد بررسی قرار داده و بر ساختار و قواعد پدید آورنده اشکال آن در شهر اسلامی، دقت کند.

بر این موضوع واقفم، که در این زمینه آثار ارزنده‌ای توسط استادان صاحب‌نام این هنر منتشر شده است. اما جای خالی نگاهی گرافیکی بر این گونه خاص از آثار معماران - خط معقلی - و بازشناخت تنوع توانمندی‌های نگارشی آن، کاملاً محسوس بود. از این‌رو اثر حاضر تلاشی است

در جهت پر کردن خلأ موجود، که به جهت میان رشته‌ای بودن، کارآمدی آن جهت دانشجویان رشته‌های گرافیک، مرمت و صنایع دستی، محسوس‌تر است تا پژوهندگان رشته معماری.

در همین راستا اثر حاضر با حمایت حوزه هنری استان فارس با صرف بیش از سه هزار ساعت نیرو، تهیه و منتشر گردید.

با وجود تلاش بسیار و محدودیت موضوع، داعیه موفقیت کامل را ندارم و امیدوارم دیگر پژوهشگران و هنرمندان به تکمیل این اطلاعات بپردازند تا زمینه بهره‌وری از ثروت‌های فرهنگی این آب و خاک برای مشتاقان مهیا شود.

در پایان لازم می‌دانم از آقای صمد ساعی منش، رئیس وقت حوزه هنری استان فارس، که با اعتماد به جوانی نیازموده موجبات آغاز این تحقیق را فراهم نمودند و آقای مهندس علیرضا پرورش، ریاست فعلی حوزه هنری استان فارس، که با مساعی فراوان زمینه‌های چاپ و نشر اثر حاضر را فراهم نموده و این کار ناتمام را به فرجامی خوش رسانیدند، تشکر نمایم. انجام این کار برای پژوهنده نوپایی چون من بسیار سخت بود. حضور دوستان مهرورز، سختی را بر من آسان کرد. وام‌دار محبت ایشانم.

- در باب شناسایی اساتید و اهل فن، رهین منت استاد ارجمند، جناب آقای مهندس سیامک بصیری هستم که چونان همیشه راهنمایی و راهگشایی بسیار نمودند.

- عکاسی مقدماتی از بناها، به همت دوستان هنرمندم، خاتم‌ها و آقایان:

سپیده افسرکازرونی، حمیده توصیفی، محسن دانشور، محمد جواد زارع مهدیه، سید محمدحسن سجادی، فاطمه شهابی راد، علی کاظمی، قاسم کشاورزی، بهاره کشاورز پور، علی گزبلند، حمیده قاسمی و سعیده منصوری

صورت گرفت، که قدردان زحماتشان بوده و صمیمانه از ایشان تشکر می‌نمایم.

دیگر دوستان هنرمندم که در تدوین نهایی یاری‌ام نمودند، خانم‌ها و آقایان:

زهره سینایی نوبندگانی، مریم معتمدی، سمیه فولادفر، علی شتیا، سید محمود ابوطالبی، حبیب‌الله شمشیری، حسین شجاعی‌فر، امین دست‌بلارکی.

- در کلیه مراحل تحقیق، عکاسی و صفحه‌آرایی کتاب، لطف و یاری همکار کوشا و هنرمندم، سرکار خانم فاطمه شهابی راد، همراهم بود، که زحماتشان را ارج می‌نهم.

- تحمل خانواده‌ام را می‌سپارم و دستان پر مهرشان را غرق بوسه می‌کنم.

...تو چراغ خود برافروز

مهدی پارس‌سلایی

مهر ۱۳۸۷ ه. ش